

ביצוע מבחני תפקוד בהחלטות כושר עבודה על פי ספרות השאלות והתשובות

תקציר:

מבחני תפקוד הקשורים לתעסוקה מוכרים עוד מתקופת קדומות. במאמר זה מוצג השימוש במבחני תפקוד בעת קבלת החלטות כושר עבודה של עובדים, על ידי משיבים ודיינים המתוארים בספרות השו"ת במשך מאות בשנים. אל מול הגישה השמרנית שקיימת בספרות השו"ת שעל פיה עצם קיומו של הליקוי הגופני כמו רעד בידיים, מביא לפסילת השו"ב או המוהל מהמשך עבודתו ללא התחשבות במשתנים נוספים, עומדת הגישה שבה מתקבלות החלטות כושר עבודה פרטניות של עובדים תוך שימוש במבחני תפקוד או שנערך ביקור במקום העבודה כדי לקבוע את כושרם להמשיך ולעבוד. לשימוש במבחנים תפקודיים שבהם נעשה שימוש על ידי משיבים ודיינים נודעת חשיבות רבה גם בעולם העשייה של הרופא התעסוקתי בעידן המודרני.

יהודה לרמן^{2,1}
אהוביה גורן³

¹ בית הספר לבריאות הציבור, אוניברסיטת תל אביב
² המרכז לרפואה תעסוקתית, הנהלה ראשית, שירותי בריאות כללית
³ החוג להיסטוריה של עם ישראל ובית הספר לבריאות הציבור, אוניברסיטת תל אביב

מילות מפתח: ספרות שאלות ותשובות (שו"ת); רפואה תעסוקתית; כושר עבודה; מבחני תפקוד; היסטוריה.
KEY WORDS: Responsa literature; Occupational medicine; Fitness for work; Functional tests; History

ניתוח תוכני והיסטורי של שו"תים העוסקים במבחני תפקוד

שוחטים ובודקים (שו"ב) – בספרות השו"ת נמצא דיונים רבים בשאלת כושר עבודה של שו"ב שידיהם רועדות. השאלה היא האם ניתן לאכול משחיטתו של שו"ב שידי רועדות ועשויות לפגום ביכולתו לבצע את עבודתו כנדרש. שתי מגמות קיימות בפסיקה שעסקה בנושא זה [4]. על פי המגמה הראשונה קיימת פסיקה אחידה של פסילה לעבודה כשו"ב לאלו הסובלים מרעד בידיים, ללא הצעה לאבחון כל מקרה לגופו. הגישה האחרת מגדירה באופן ממוקד יותר את המצבים שבהם קיים החשש לפגם בהליך העבודה, ומבחינה אותם ממצבים בהם החשש לא קיים. גישה זו, המאבחנת כל מקרה של רעד בידיים אצל שו"ב לגופו, כוללת בתוכה גם שימוש במבחני תפקוד.

ר' אברהם תאומים (1814–1868) מתייחס לשו"ב שידי רועדות ומנסה להבחין בין סוגים שונים של רעידות היד (שו"ת חסד לאברהם, י"ד סימן א). הוא מציג מבחן תפקודי שהיה מבוצע לבחינת רעד בידיים על ידי אחיזת כוס משקה על כף היד, ואם המים לא היו נשפכים, הוחזק השו"ב ככשיר. המבחן התפקודי של אחזקת כוס משקה מוזכר גם בדברי העדות שמביא הדברי חיים **מצאנו (1796–1878)**, המתאר מבחן של כשירות לעבודה כשו"ב על פי מידת הרעד בעת החזקת צלוחית מים על כף היד (שו"ת דברי חיים יורה דעה חלק ב סימן ג 1797–1876). הדברי חיים מתאר בנוסף שו"ב שידי רועדות לעיתים וסובר שהוא כשיר לעבודה באם מבצע אותה באותה שעה שאינו רועד.

ר' בנימין לוין (1883–1956) ממשיך גם הוא את המגמה הזו ומעיד על מבחנים תפקודיים שונים שביצע בשוחט מסוים כדי להעריך את כשירותו (חמש ידות שער בנימין סימן א). אחד המבחנים המוזכרים בשו"ת זה הוא אחיזת כוס מלאה של משקה כמתואר לעיל. **ר' לוין** מזכיר מבחן נוסף שערך לשו"ב שכלל אחיזת סכין וחייתו לפת וירקות. גם **ר' מאיר יהושע רוזנברג (1885–1941)** מתאר מבחן שנערך לשו"ב על ידי החזקת כוס מים מלאה על כף היד או בדיקת רעד בידיים במהלך כתיבה. (כור המבחן, עמ' מד). **ר' משה תאומים (1884–1820)** מתייחס להבדל

הקדמה

בדיקות כושר עבודה מבוצעות בישראל על ידי רופאים תעסוקתיים. בדיקות אלו נועדו להעריך את תפקודו וכושרו של עובד שחלה או נפצע לחזור לעבודה. תפקיד הרופא התעסוקתי לדאוג להשמה נכונה של עובד בחזרתו לעבודה לאחר מחלה או פציעה. רופא תעסוקתי בודק את העובד ומסתמך על חוות הדעת מרופאים מקצועיים ובדיקות מעבדה ודימות, וקובע את מגבלות התפקוד של העובד במקום עבודתו מתוך ידע קודם על מקום העבודה או לאחר ביקור מיוחד במקום העבודה של הנבדק. קביעת התאמתו של העובד החולה לתפקידו ולמקום עבודתו באה להבטיח ביצוע של התפקיד ללא סיכון העובד וללא סיכון אנשים אחרים.

עבודתו של הרופא התעסוקתי כוללת שלושה שלבים (תרשים 1): (1) קביעת הלקות (Impairment) – מהי המחלה המוגדרת של הנבדק; (2) הערכת המסוגלות (או המוגבלות) של העובד (Disability) – על פי קריטריונים מקובלים כולל מבחני תפקוד; (3) קביעת כושר עבודה (Handicap) על פי נתוני הנבדק, דרישות התפקיד, קריטריונים מקובלים, נתוני מבחני התפקוד וממצאי ביקור במקום עבודתו של הנבדק. מבחני התפקוד ממלאים תפקיד מרכזי ברפואה תעסוקתית בעת קביעת כושר עבודה של עובד (תרשים מספר 1). כך לדוגמה, תבחין מאמץ – ארגומטריה ותוצאות מקטע פליטה במיפוי לב בחולה לב מסייעים לקבוע את מסוגלותו של העובד לחזור למקום עבודתו [1,2].

ספרות השאלות והתשובות מרכזת את רוב ספרות המשפט העברי בעידן שלאחר התלמוד ולקוחה מהמציאות של חיי המעשה של דורות רבים בקהילות היהודיות ועד ימינו. לספרות זו תרומה נכבדה לחקר ההיסטוריה היהודית על כל ענפיה [3,5–7]. במאמר קודם הודגם השימוש בספרות השאלות והתשובות (שו"ת) לחקר ההיסטוריה של הרפואה התעסוקתית, תוך השוואת תהליך קבלת החלטות בנושא כושר עבודה המוצג בספרות השו"ת לזה שמבצע על ידי הרופא התעסוקתי בעידן המודרני. המטרה במאמר זה היא לסקור את השימוש במבחני התפקוד השונים בעת קבלת החלטות כושר עבודה שהתקבלו על ידי דיינים ומשיבים ומתוארים בספרות השו"ת [3].

מצליח חלק ב י"ד סימנים א-ה). מבחן תחושת היכולת ע"פ הרב **מזוז** הוא תנאי מספיק לנאמנות לביצוע המילה. דיון נוסף הקשור למוהלים קשור לכוח ראייתם. בפסיקה עלה חשש שמא יכולת הראייה הפחותה פוסלת את מעשה המילה, אולם ספר סוד ה' הביא בדבריו את תשובתו הקאנונית של שו"ת דעת תורה (סימן א סימן קטן נ'), שקבע כי על ידי כוח הראייה של המשקפים כפי שהוא בזמננו אין חשש.

מבחני הגבלת קול בכוהנים

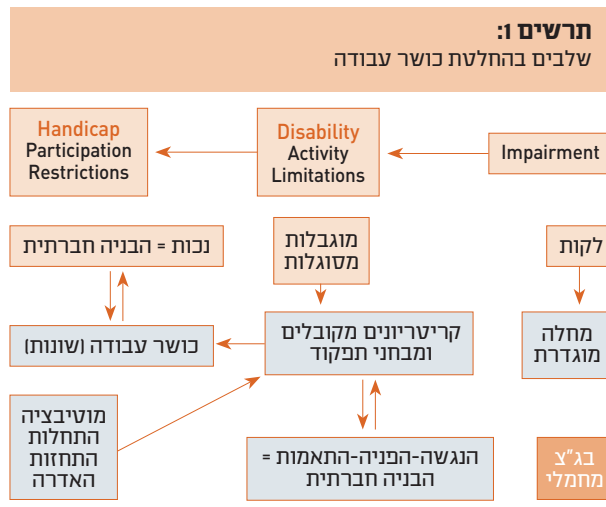
בשאלת אופן הגבלת הקול בברכת כוהנים אומרת הגמרא בסוטה לח: "כה תברכו בקול רם או אינו אלא בלחש ת"ל אמור להם כאדם שאומר לחבירו". ובמדרש ההלכה ספרי נאמר (ספרי במדבר פרשת נשא פסקא לט) "כה תברכו את בני ישראל, שיהא כל הקהל שומע או בינן לבין עצמן ת"ל אמור להם שיהא כל הקהל כולו שומע". בעקבות דברי התלמוד, פסק השו"ע "אין מברכין אלא בלשון הקודש, ובעמידה ובנשיאת כפיים; ובקול רם" (שולחן ערוך אורח חיים הלכות נשיאת כפים ונפילת אפים סימן קכח סעיף יד). מכאן הסתפקו פרשנים שונים בשאלה האם יכול כוהן צרוד לעלות לדוכן על מנת לברך ברכת כהנים.

ר' ישראל פופקה מראדין (1838-1933) פסק כי: "והנה מי שקולו צרוד [שאינו יכול לדבר בקול בינוני כ"א בלחש] לכאורה פשוט שאינו יכול לישא כפיו וטוב שיצא קודם רצה=(בטרם מגיע הזמן לברך)" היו מן הפוסקים האחרונים שהציעו מבחן תפקודי על מנת להגדיר על מה בדיוק חל אותו האיסור (משנה ברורה סימן קכח ס"ק נג). **הרב בן ציון אבא שאול** (1924-1998) הציע מבחן תפקודי התולה את יכולת הכוהן לברך על פי היכולת להשמיע קולו לתשעה אנשים. (שו"ת אור לציון חלק ב, פרק ח). **רבי נסים בן אברהם הכהן** (-1941), הציע מבחן לכוהן צרוד ובו קבע שאם הציבור שומע את קולו ומבינים כל מילה שהוא מבטא, הוא כשיר לשמש לברך את ברכת הכוהנים. לשיטתו הדבר תלוי לא בעוצמת הקול, אלא ביכולת הביטוי הברור של ההברות (ספר 'מעשה נסים' סימן מד). **רבי משה שטרנבוך** (-1926), מזכיר מבחן הדומה לזה של **הרב אבא שאול**, שתולה את העניין ביכולתו להשמיע לעשרה אנשים (תשובות ונהגות כרך ג סימן נ).

דיינים

דיון הקשור באופן מסוים לזה שנעשה בסעיפים הקודמים הוא הדיון בסיבות לפסילת דיינים לדון. מדברי הגמרא: "תנאי: אין מושיבין בסנהדרין זקן וסריס ומי שאין לו בנים". **רבי יהודה** מוסיף: "אף אכזרי" (תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף לו עמוד ב), למדו חכמים כי יש הגבלה מסוימת על דיינים הקשורה לגיל ומזג נפשי. הפוסקים נחלקו במשך הדורות האם האיסור הוא רק על מינוי חדש של זקן, או שמא האיסור כולל גם פיטורי דיון שהזקין, על אף שהתמנה כשהיה צעיר. הרשב"א (1235-1310) סבר כי יש לחשוש לכך גם בזקן שמונה כשהיה צעיר, ויש להעבירו מתפקידו (שו"ת הרשב"א, חלק ו, סימן קצא). **רבי מנחם המאירי** (1259-1311) פסק לעומתו שבדין שמונה צעיר וכבר מתורגל בשיפוט לא קיים החשש הזה וממילא אין להעבירו מתפקידו (בית הבחירה סנהדרין לו).

פוסקים רבים בכל הדורות נקטו עמדה לכאן ולכאן, כאשר רוב משמעותי נטה לסייג ולהגביל את דברי הרשב"א ולהקשות עליו ממקורות שונים. מעניין שדין זה אומנם הובא ברמב"ם, אולם לא נפסק בשולחן ערוך. מבין האחרונים פסק **הרב יצחק נסים**

העקרוני בין רעד קבוע לחולף ולרלוונטיות של מבחן הכתיבה. (שו"ת דבר משה תניינא פד) ה'חמש ידות', 'הכתב סופר' (שו"ת כתב סופר, יורה דעה סימן ג'), שו"ת מהרש"ם (שו"ת מהרש"ם חלק ו סימן ס') והרד"צ הופמן (שו"ת מלמד להועיל חלק ב יורה דעה) סימן ג. לא הסתפקו במבחנים תפקודיים שמדמים את תנאי העבודה של השו"ב, אלא הציעו לבצע מבחן תפקוד של בדיקת השוחט בעת ביצוע עבודתו בפועל.

מוהלים

דיונים רבים בספרות ההלכתית סביב כשרותו של מוהל שידי רועדות, נעשים בזיקה מסוימת לדיון בשחיטה, בתוספת להיבט ייחודי הנוסף כאן והוא השמירה על בטיחותו של הנימוץ ושלמות גופו. חשש ראשון בעניין הזה עולה כבר בדברי המדרש "שכל טוב" שהזהיר ממוהל שידי רועדות. [שכל טוב (בובר) בראשית פרשת לך לך פרק יז]. בדומה לכך, גם פוסקים אחרים קבעו כי כל מוהל שידי רועדות פסול לעבודתו ללא אבחנה בין מקרה למקרה וללא שימוש במבחני תפקוד [ספר זיכרון לראשונים, עמ' 136: ספר הברית' (ס"ק לב): אוצר הברית חלק ג עמ' קע"ו: נשמת אברהם כרך ב' י"ד עמ' שמא סע"ק א': ספר 'ברית עולם' (עמ' 46)]. לצד המגמה האוסרת כליל עבודה של מוהל שידי רועדות, ניתן למצוא גם בסוגיה זו ניסיון להיכנס לאבחנות עדינות בנושא יכולת לעסוק במקצוע. **רבי חיים פלאג'י** (1788-1869) טוען שדין המילה חמור מדין השחיטה, אך מצטט את דברי **המגן אברהם** המסייג את האיסור למי שידי רועדות באופן מסוכן בלבד ולא למי שידי רועדות בזמן אחיזת כוס משקה [שו"ת חיים ביד (סימן עב)]. נראה שהוא מחיל את ההסתייגות הזו גם לגבי מילה. כיוון נוסף מצוי בדברים שכתב ר' רחמי חי חיותה הכהן (1901-1959) שבהם התייחס לדברי האוסרים, שקל אותם ועימת אותם עם עדויות שאסף והגיע למסקנה שכאשר הרעידות לא חזקות ניתן להקל (שו"ת שמחת כהן חלק יורה דעה א סימן לד). בדברי הפוסקים האלו ניתן לראות מגמה להיכנס לאבחנות יותר דקות בעניין מהות הרטיטה, ולאפשר לפוסק לבחון באופנים שונים את חומרת הרטיטה.

לכיוון הזה, תוך השוואת דיני מילה לדיני שחיטה שכבר נידונו, מצטרף **רבי מצליח מאוזז** (1912-1971) שפסק כי אם המוהל מעריך את עצמו כמסוגל לבצע את הפעולה הוא כשר (שו"ת איש

נוספים, הוצגו החלטות כושר עבודה פרטניות לעובדים במקצועות אלו בהם נעשה שימוש במבחנים תפקודיים או באמצעות בדיקה ישירה במקום עבודתם על מנת לקבוע את כושרם להמשיך ולעבוד. מטבע הדברים יש לצפות שספרות השו"ת תדון בכושר עבודתם של "כלי הקודש", כלומר בעלי המקצוע שעבודתם קשורה למציאות היום יומית של חיי הקהילות היהודיות במשך דורות כולל דיינים, שו"ב, מוהלים, חזנים, סופרי סת"ם, אנשי חברה קדישא ועוד. נראה כי החלטות כושר עבודה נדונו בספרות השו"ת באותם עיסוקים שבהם קיימת משמעות הלכתית לתוצאת הפעולה של העובד.

קיימת ספרות ענפה שעוסקת בשאלות כושר עבודה של שו"ב כפי שהודגם במאמר זה, מאחר שפגם בהליך עבודת השו"ב מביא לפגם מהותי הפוסל את מוצרי השחיטה וזאת ללא יכולת ידיעה של הלכות על כך. לעומת זאת, דיונים באשר לכשרותו של סופר סת"ם שידיו רועדות כמעט ואינם קיימים בספרות השו"ת, וזאת משום שצורת האות, שנעשתה או לא נעשתה כנדרש היא המעידה על יכולתו של העובד לבצע את הפעולה כנדרש. גם הדיונים לגבי מילה, השכיחים יותר, אולם מועטים ביחס, קשורים לנקודה הזו, איכות הפעולה ניתנת למדידה בדרך הראייה והחשישה. קיימת שונות גדולה בהערכת מוגבלות וכושר עבודה של עובדים על ידי רופאים כולל רופאים תעסוקתיים וזאת על סמך מחקר שסקר ממצאים המדווחים ב-23 מחקרים שבוצעו ב-12 מדינות. השונות מוסברת בין השאר בהיעדר קווים מנחים להחלטות על מוגבלות וכושר עבודה (BMJ 2017;356:j14). שימוש מושכל בעבודת הרופא התעסוקתי במבחני תפקוד יכול לסייע לקביעת קווים מנחים ולצמצם השונות בהחלטת כושר עבודה.

לסיכום

שימוש במבחני תפקוד על פי ספרות השו"ת הוא חלק מתהליך העבודה של הפוסקים והדיינים מזה שנים רבות בדומה למה שנדרש בעבודתו של הרופא התעסוקתי בעידן המודרני. שימוש מושכל במבחנים אלו צפוי לצמצם את השונות בהחלטות כושר עבודה של רופאים תעסוקתיים.

מחבר מכותב: יהודה לרמן

אוניברסיטת תל אביב, ת.ד. 39040, תל אביב
דוא"ל: lermany@o12.net.il

ביבליוגרפיה

1. ברוך י', חוזר מנהל הרפואה של משרד הבריאות מס' 63/2003 מ-26.03.2008.
2. משה ש' חוב', החזרה לעבודה של חולים במחלות לב. הרפואה. 148: 2: פברואר 2007. 113-119.
3. לרמן י', ספרות השאלות והתשובות (שו"ת) בחקר ההיסטוריה של מקצוע הרפואה התעסוקתית. הרפואה: 155: 3: מרץ 2016. 185-188.
4. לרמן י' וגורן א', היבטים בריאותיים הלכתיים בהעסקת שוחטים ובזדקתם. הרפואה. 157: 6: יוני 2018. 397-402.
5. סולוביצ'יק ח', שו"ת כמקור היסטורי. מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל. ירושלים. תשנ"א - 1990.
6. אלון ח', המשפט העברי. תולדותיו, מקורותיו, עקרונותיו. כרכים א-ג. האוניברסיטה העברית בירושלים. המכון לחקר המשפט העברי. פרסום מספר 2. מהדורה ג' תשמ"ח.
7. גליק ש', אשנב לספרות התשובות. בית המדרש לרבנים באמריקה. ניו יורק וירושלים תשע"ב - 2012.

(1895-1981), שמאחר שסביר כי כוחו הגופני והמנטאלי של הדיין נחלש עם הזמן עליו לעבור מתפקידו (זכור לאברהם, תשנ"ט) וכך עולים מהדברים שכתב ר' משולם ראטה (1875-1963) שדן בדברי הרשב"א ונראה כמסכים להם (שו"ת קול מבשר א יב). כמו כן כתב הרב טולדנו (1880-1960) ("קביעת הגיל לרבנים-דיינים", התורה והמדינה ד תשי"ב). לעומתם פסקו הרב שאול ישראלי (1909-1995) לאחר דיון בדעת הרשב"א וסברותיו שאין מניעה שהדיין ימשיך בתפקידו משהזקין ושדברי הגמרא אמורים על גילו ברגע המינוי, וכן פסק גם הרב בנימין רבינוביץ תאומים (-1974) (1900) (התורה והמדינה, קובץ ט-י, עמ' מט-סא) כי כל האמור הוא רק בסנהדרין הגדולה, ורק בדיני נפשות, ואין ללמוד מכאן לדיינים בזמננו, ואף הדגיש שיש בעיה הלכתית ציבורית להוריד דיין ממעמדו ויש לאפשר לו להמשיך בעבודה אפילו במשימות פשוטות ככל הניתן, כל עוד תפקודו מאפשר זאת.

בניגוד לבעלי המקצועות האחרים שעסקנו בהם לא הוצעו במבחנים תפקודיים לבחינת כושרם של הדיינים לדון. הדבר נתלה בשיקול הדעת של חברי בית הדין האחרים. רק בדברי הרב רבינוביץ תאומים ניתן דגש על כושר שיפוטו של הדיין המבוגר עצמו.

דיון

בעת קבלת החלטות כושר עבודה יש להביא בחשבון את החקיקה המודרנית בישראל שבאה להבטיח את זכויות העובדים בעלי מוגבלויות. חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלויות תשנ"ח-1998, אוסר על אפליה בעבודה מחמת מוגבלות רפואית ומהווה את החוק המרכזי המגן על אנשים עם מוגבלות. על פי חוק זה יש ליצור התאמות בעבודה כדי לאפשר לעובדים עם מוגבלות להמשיך בעבודתם ולמנוע את אפלייתם. קדם לו חוק שוויון ההזדמנויות בעבודה תשמ"ח-1988 שבו נקבע כי אפליה של עובדים אסורה על פי חוק.

על פי גישה שמרנית שאינה מתחשבת בחובה לבצע התאמות לעובדים עם מוגבלות, העובד הסובל מליקוי ראייה ועבודתו דורשת יכולת קריאה יאבד את כושרו לעבודה מאחר שאינו מסוגל לבצע את עבודתו, וזאת ללא התחשבות במשתנים אחרים כולל יכולתו התפקודית לבצע עבודתו תוך הסתייעות בטכנולוגיות מסייעות למרות הליקוי. על פי הגישה המודרנית, כושרו של עובד זה לעבודה ייקבע על פי מבחני תפקוד והנגשת טכנולוגיות מסייעות, שמאפשרות לעובד בעל ליקוי ראייה את היכולת להמשיך לעבוד למרות הלקות שממנה הוא סובל.

בג"צ מחמלי (בג"ץ 6069/10 רמי מחמלי נ. שירות בתי הסוהר) דן באפליה של עובד שירות בתי הסוהר בעבודתו עקב מוגבלותו. הבג"צ הדגיש בפסק הדין את החשיבות של קביעת כושר עבודה רק לאחר שנבדקת האפשרות להתאים ולהנגיש את מקום העבודה לנבדק ולא קודם לכן. יחד עם זאת, בדיקות ברפואה תעסוקתית קשורות לעיתים להטבה כספית לנבדקים ולכן יש להעריך גם אפשרות של התחלות, התחזות או האדרה מצד הנבדק לצורך השגת רווח משני במצבים בו הנבדק אינו חוזר לעבודתו או אינו משתלב בעיסוק מתאים אחר. מכאן החשיבות הגדולה של שימוש בקריטריונים מקובלים כולל ביצוע מבחני תפקוד בעת קבלת החלטות כושר עבודה ברפואה תעסוקתית.

במאמר זה הדגמנו כיצד נעשה שימוש במבחנים תפקודיים בעת קבלת החלטות כושר עבודה של עובדים שנדונו על ידי משיבים ודיינים בספרות השו"ת במשך מאות בשנים. אל מול הגישה השמרנית שקיימת בספרות השו"ת שעל פיה עצם קיומו של הליקוי פוסל מהמשך עבודה ללא התחשבות במשתנים